

Mindez persze egyáltalán nem ünneprontás, csupán az irodalomköz-pontúság folytán előállott hiányok érzése. Hiszen szóba ejti ugyan a szerző a tankönyvek kérdését, de ezek közül csupán egy-két, megint csak irodalmi vonatkozású tankönyvet említ, nem pedig a kisiskolások mindennapi tankönyveit. De hát bizonyára nem is lehet mindent egy kötetbe összefogni, különösen ha ilyen messzire kiterjedő és egyre gyarapodó kapcsolatanyagról van szó, ami még nincs is kellőképpen át-tanulmányozva. Éppen ezért érték teljesen egyet a szerzővel, amikor leszögezi, hogy a bőséges anyagot lehetetlen egy kötetben átfogni, s ezekben a szavakban bizonyos ígéretet is érzek — a jövőendő kötetekre, az újabb szempontok felölelésére nézve.

KOLOZSI TIBOR

CSÁTH GÉZA ÉLETMŰVE

CSÁTH GEZA: *Ismeretlen házban*.

Összegyűjtötte és az utószót írta Dér Zoltán.

1. köt. Novellák, drámák, jelenetek. 2. köt. Kritikák, tanulmányok, cikkek. (Hagyományaink 9—10.)

Forum, Újvidék, 1977.

Tanulságos Csáth Géza irodalomtörténeti sorsa. Mintegy négy év kellett neki ahhoz, hogy irodalmunk elismert elbeszélőjévé érjen (1904—1908), azután újabb négy-öt év (1908—1913), hogy az élvonalban maradjon. Tragikus halála, 1919 után szinte elfelejtették. 1913 és 1964 között jelen sem volt az irodalmi hagyományban: egyetlen kötete sem jelent meg! Érdekes lenne latolgatni, mik voltak ennek a kirekesztődésnek okai; sommásan fogalmazva sem tévedhetek sokat, ha főként a Horthy-rendszer és a Rákosi-korszak általános viszonyait okolom. Az árnyaltabb elemzés persze magában a Csáth-életműben is megelhelheti majd a népszerűsítés gátló tényezőit.

A Csáth-életmű az utóbbi évtizedben szemünk előtt lejátszódó újjá-zületését és visszhangját az irodalmi-művészeti ízlés átalakulásával kölcsönhatásban két írástudónak köszönheti: Illés Endrének és Dér Zoltánnak. Igaz, elszórtan írtak előttük és velük párhuzamosan mások is Csáthról; élesztgették emlékét, ébresztgették alakját. Bóka László például 1937-ben Csáth novelláiról doktori értekezését. Am mi sem jellemzőbb, hogy a mai Csáth-irodalom alig tud méríteni belőle; ennek nemcsak könnyvitkaság volta, szinte hozzáférhetetlensége, hanem szempontjainak elavulása is oka lehet. Jelképes, hogy a most ismertetett munka végén levő névmutatóban sem szerepel Bóka neve; az utószóban a Csáth egész életművét szinte kis monográfiaként áttekintő Dér Zoltánnak sem volt szüksége, hogy hivatkozzék egyébként úttörő értékű, érdemes dolgozatára.

Csáth életében öt novellás kötete jelent meg, sűrűségükkel is híven tükrözve az író termékenységét, alkotó erejét. *A varázsló kertje* (1908), *Az albíróék és egyéb elbeszélések* (1909), *Délutáni álom* (1911), *Schmith mézeskalácsos* (1912) és a *Muzsikások* (1913) című elbeszélésgyűjteményei mellett ugyanezekben az években adott izelítőt zenei írásaiból a különnyomatként megjelent *Puccini* című füzet (1908), majd ennek német fordítása (1912), valamint a *Zeneszerző portrék* (1911) című könyvecskéje; drámaírói munkásságából *A Janika* (1911) önálló kiadványa, végül pedig elmeorvosi szakirodalmi tevékenységéből *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* (1912) című nagyobb tanulmánya.

Több mint fél évszázadnak kellett eltelnie, míg a magyar olvasó számára ismét hozzáférhetővé vált Csáth életművének legalább legértékesebb része, válogatott novelláinak foglalata Illés Endre gondozásában 1964-ben *A varázsló halála* címmel. Illés nemcsak a korábbi kötetekből válogatott, hanem megővítette néhány eladdig csak folyóiratban olvasható írással is. Erdemét növelte kitűnő, a mű világát pompásan átérző és megéreztető bevezető tanulmánya. Nem véletlen, hogy Illés Endre, a novellának szintén kiváló művésze, maga is orvosként kezdte pályáját, s így a Csáth-életmű orvosi-életképzési ihletéseit tévedhetetlenül ki tudta tapintani. Ennek a kettős — elbeszélői és orvosi — rokonszenvenek sokat köszönhet a Csáth-életmű mostani népszerűsége. Ugyancsak Illés Endre állította össze azt a szűkebb válogatást, amely *Apa és fiú* címmel (1973) a vezetése alatt álló Szépirodalmi Könyvkiadó Kiskönyvtár sorozatában nagy példányszámban tette közkincsé Csáth legszebb novelláit. Ő adta ki Dér Zoltán szerkesztésében Csáthnak addig — *A Janika* kivételével — kötetben meg nem jelent színműveit (*Hamvazószerda*, 1974). Közben, 1971-ben a Zeneműkiadónál Demény János gondozásában jelent meg Csáth zenei írásainak gazdag válogatása *Ejszakai esztétizálás* címmel.

Pár éve Kiss Ferenc vitatta a jugoszláviai magyar művelődési hagyományok ápolásának módját, a túlértékelés gyanúját keltve föl azok ellen, akik eléggé nem dicsérhető fáradozással szálszálként gyűjtik össze, és csokrokba kötve mutatják föl, ismertetik meg a helyi művészeti és irodalmi örökség apróbb-nagyobb kincseit, a néphagyomány értékeit. Károsnak tartottam s tartom ezt a gyanúeltést, mert ha netán egy-egy esetben a tárgy iránti elfogultság túlzásokat teremthet is, nagyobb veszélyt, ha az ilyen szemlélettől meggyáulva értékeink napfényre hozását elmulasztjuk, hagyjuk őket kiveszni a köztudatból, nyomaikat eltűnni, hogy mire az utókor észbe kapna, már belepné őket a feledés nyoma, forrásaink elpusztulnának.

Dér Zoltán hagyománymentő tevékenysége eleven cáfolata Kiss Ferenc aggályainak, s követendő példa nemcsak Vajdaságban, de mindenütt, ahol magyar irodalmi hagyományokat búvárolnak. Ő Kosztolányi és Csáth életművének egyszerre filológusa és esztétája; szövegfőltáró és közkinccsé tevő munkáját arányosan párosítja mérlegre tevő, értékelő szempontjaival, és tanulságaikat egy marokba fogva, mintaszzerűen tárgyas, szabatos fogalmazással teszi az irodalomtörténeti kutatás és a széles olvasóközönség számára egyaránt hasznosan hozzáférhetővé. Ugyanakkor a kétségtelenül nagyokon kívül van érzéke az „aprószentek” — mint pl. a *Három tudós tanár* — életművének mai tanulságai levonásához is. A fenyőfák mellett a fűszálakat is számba veszi, anélkül, hogy az utóbbit az előbbivel egy rangra akarná emelni: megmondja, melyik a fenyő, melyik a fűszál.

Csáthról is adott egy megbízható, jó életrajzot sok eladdig ismeretlen adattal, levéllel, naplórészlettel (*Az árny zarándoka*, 1969), majd — a már említett drámagyűjtemény után — egy kötetet a publicista és kritikus terméséből (*Írások az élet jó és rossz dolgairól*, 1975). Most pedig a Forum dicséretes vállalkozása keretében, a *Hagyományok* sorozat két új kötetében (9—10. sz.) a Csáth-életmű eddig leggazdagabb gyűjteményét teszi a magyar irodalom és közművelődés asztalára.

Az első kötet az elbeszélések és színpadi művek válogatása. Mindjárt föltűnik, hogy jóval vékonyabb a másodiknál, a kritikák, tanulmányok és cikkek gyűjteményénél. Majdnem kétszáz lappal. Nem tudhatom, vajon elvi, szerkesztési vagy csupán kényszerűségi, azaz anyagi, kiadói oka volt-e ennek. Nem tudhatom, de mindenképpen sajnálom. Egyrészt mert Csáth életművének mégiscsak a novella a legértékesebb része, s ennek az életmű kiadásában az arányokban is tükröződnie illenék. Másrészt, mert bár így is az író elbeszéléseinek ez az eddig legterjedelmesebb válogatása, néhány novella hiányát fájlam. Kötetben mindaddig nem szerepelt, tehát csak most válik az irodalom számára hozzáférhető 13 írás (*Szeptember*, *A fekete kutya*, *Mese a kávéházból*, *Részletek Mariska naplójából*, *A magány történetei*, *Tavaszkok*, *Bácska*, *Palincsay*, *Bauer házassága* c. novella; *A gyermek* c. jelenet; *Petőfi* — *Van der Hoschke*, *Buda-*

pesti levél, *Jekelfalussy ügye* c. cikk; ugyanakkor azonban hiányzik 13 olyan elbeszélés, amely pl. az Illés Endre válogatta 1964. évi gyűjteményben szerepel (*A kályha, Eroica, Jolán, Hétfő, Jutalom, Péter levele, Józsi-ka, A doktorné, Pista, Erna, Souvenir, Kisfiúk, Vasút*). Néhányat közülük különösen hiányolhatunk. *A kályha* az első novelláknak tán a legsikerültebbje; Dér Zoltán közli éppen utószavában róla (621.), hogy Bródy Sándor, amint megkapta, válaszolt az ifjú diákirónak, és dicsérte is az elbeszélést. Bródyval ellentétben mi nem tartjuk „szegényesnek” a tárgyat; ellenkezőleg, a magam részéről föltűnően gazdag lelki tartalommal és érett írásművészettel megírtnak ítélem. A *Vasút* címűt Illés Endre még a szűkebb, 1973. évi válogatásában is bennhagyta. A *Jolán*, az *Eroica*, a *Hétfő* vagy a *Józsi-ka* azért is érdemelt volna helyet a mostani gyűjteményben, mert Bori Imrének a Csáth világát átjáró Röntgene (az *Üzenet* Csáth-számában, az 1977. évi 2–3. számban megjelent tanulmányában) meglepő összefüggéseiket mutatta föl az elbeszélői életmű más részeivel. A *Jolán A torral*, a *Hétfő a Pál és Virginiával*, a *Józsi-ka az Egy vidéki gimnazista naplójából* cíművel kapcsolódik motívumaival egybe, vagy éppen ellentétesen korrelatív egyik a másikkal, mint a *Hétfő a Pál és Virginiával*. Az *Eroica*, a „szép halál” Csáthra, korára annyira jellemző rajza egy Krúdy-hősre emlékeztető főszereplő ragyogó ábrázolása. Mondom, sajnálom ezeknek az elbeszéléseknek bármilyen megokoltságú mellőzését.

Nem itt a helye, hogy Csáth novelláinak ihlető forrásait, tartalmi és szerkezeti megoldásait, a magyar elbeszélő irodalomban betöltött helyüket méltassam, elemezzem. Mértéktartó tárgyilagossággal megtette ezt Dér Zoltán maga az utószóban, s az *Üzenet* idézett Csáth-számának számos tanulmánya a legkülönbözőbb nézőpontból vette vizsgálóra az írói életmű e legmaradandóbb tartományát. S ezt tették más hozzáértők a mostani gyűjtemény második kötetét megtöltő, ugyancsak minden eddiginél bővebb válogatást nyújtó kritikák, tanulmányok, cikkek kapcsán. Ma már közismert Csáth zenekritikusi tevékenysége, kellően méltányoljuk Bartók és Kodály zsenijének korai fölismeréséért; elismerjük igazát Puccini-vonzalmáért, sőt történeti szemmel még a Fráter Lorándról és társairól írottakért sem rójuk meg, hiszen mérlegén a kritikai ítélet sem hiányzott. Egyáltalán: amit a zenei ismeretterjesztésben végzett, ha egy-egy megállapításán túlhaladt is az idő, nemcsak a maga idejében, de még napjainkban is értékes és maradandó.

Ugyanez mondható el a második kötet második felét kitevő egyéb írásairól, amelyeket Dér Zoltán az 1975. évi gyűjteményében bevált csoportosításában, két nagy tematikus egységben ad közre. *Irodalom, művészet, tudomány* az egyik, *Társadalom, művelődés, élet* a másik. Bámulatra méltó, hogy rövid élete során — hiszen gondoljuk csak meg, mindössze 32 éves volt, akár József Attila, mikor meghalt! — mennyi tudást szívott magába orvostudományból, irodalomból, zenéből, képzőművészetből, s ez mind szervesen beépült nemcsak publicisztikájába, kritikai munkásságába, hanem elbeszélő művészetébe is.

Krónikása volt a század első évtizedében a magyar főváros kulturális életének. Számomra pl. különlegesen érdekes, amit 1907. május 17-én Richard Strauss *Salomé*jának bemutatója kapcsán vetett papírra. „Tagadhatatlan — írja —, hogy ebben az esztendőben érdekes dolgok estek Magyarországon, olyanok tudniillik, amelyeket a kultúrtörténet lapjaira szokás írni.” Azután felsorol néhányat: „Láttunk Meunier-szobrokat, Berdley-rajzokat, Gauguin-képeket, Wedekind-darabokat, Hauptmann, D’Annunzio, Wilde, Ibsen, Maeterlinck fokozott erővel vonultak föl a színpadokra. Hallottunk Debussy-muzsikát, D’Indy szimfóniát, Puccini operái jobban hódítottak, mint valaha” (68.). Ugyanezekben a napokban, 1907. május 11-én tette le a tanári szakvizsgát Budapesten a máramarosszigeti piarista gimnázium gyakorló tanára, Juhász Gyula. S különös: ugyanennek a néhány májusi élménynek a nyoma ott tükröződik az ő életművében is. Meunier-ről frissen ír verset; Gauguin képe is lírai alkotásra ihleti, de a tárlat azért is marad emlékezetes számára, mert itt találkozott és ismerkedett meg Gulácsy Lajossal, ahogy erről évtized múltán, 1922-ben *Gulácsy Lajosnak* című költeményében visszaemlékezik. A Vígszínházban olyan mély emléket hagy benne Wedekind darabja, a *Tavaszi ébredése*,

hogy 1919-ben külön cikkben idézi föl, azon kívül, hogy a Máramaros 23-i számában frissen is beszámolt róla. Nagyon valószínű, hogy a *Salomé*t is látta, hallotta, mert a bibliából ismert motívum több versét is áthatotta: ezekben a napokban született a *Salomé* c. költeménye, egy év múltán pedig a *Maillard kisasszony*, amely ugyanerre épül föl.

Íme, egyetlen idézet Csáth egnapi krónikájából, milyen távlatokat képes fölillantani. Hadd idézem az idei centenárium időszerűsége okán Csáthnak azt az őszinte vallomását, amelyet 1906-ban rótt papírra Adyról. *Friss könyvek* a címe: „Az első esemény volt Ady Endre verskötete: az *Új versek*. Valóban újak. Sokan gyűlölik ezt a fiatal költőt. Magam is fél évig nevettem a rigmusait, de mióta benéztem a fiókjába, nagyon szeretem. Igazi egyéniség. Eredeti tudniillik. És a világon senkit se utánoz.” (376.). Egyébként a névmutató bizonyítja, Ady nevét még hányszor írta le, jelezve, hogy jelentőségét, nagyságát félreérthetetlenül fölismerte és hirdette.

Lukács Györgyről éppen csak érintőlegesen, *A lélek és a formák* című kötete pár soros ismertetésében szellemesen állapítja meg: „Lukács az esztétika okkultistája.” Azután: „Magának ír, nem nagyon törődik a világossággal” (427.). De érdekes, amit Mikszáthról vagy kivált Jókairól ír, annál inkább, mert — megváltoztatva a megváltoztatandókat — ezekben a saját írói eszményeiről is vall. „Az irodalomnak jobban és jobban közelítenie kell az élethez, és közelíteni is fog... Az elbeszélés legrégebbi fajtája éppen a riport” (411.). „És hogy a szerelem a legfőbb, az egyetlen téma, ezt nem kell sem magyarázni, sem menteni” (417.). „Mikszáth művészetében a legnagyobb, legjelentősebb érték a nyelve” (422.).

Orvosi dolgozatairól és tudománypszerszerűítő cikkeiről is elmondták már hozzáértők, mennyire tartanak őket. Az orvoslélektani tanulmányát nem kisebb szakember méltatta annak idején, mint a pszichoanalízis magyar meghonosítója, Ferenczi Sándor. S ha ő, kissé dogmatikus ragaszkodással az eredeti Freud-féle tanokhoz, bírálta is önálló elképzeléseit néhány részletben, mi éppen ezt méltányoljuk ma: az eredetiséget, a mélylélektani indítás egyéni továbbgondolását. Mit sem von le értékeléséből, ha fél évszázadnál több idő után némely részlete nem bizonyult maradandónak.

Külön érdeme Dér Zoltán szerkesztői munkájának az új, eddigiénél pontosabb időrend. Minden írás alatt ott találjuk a megjelenés évét. Kár, hogy a lelőhelyét, a közlő folyóirat címét nem. Nem csupán a kutatót, hanem olykor az átlagos olvasót is érdekelné, milyen fórumon szól Csáth egy-egy tárgyról: csak szabadkaiak számára volt hozzáférhető, vagy országos közönség elé jutott nézete? Néhol kifejezetten igényelnénk a választ: ki volt az a szerkesztő, akihez írott levél formájában adott szemlét Csáth a magyar muzsika akkori állapotáról (268.). Melyik lap olvasóinak mutatta be a friss könyvtermést? (374.). Melyik lapban írta „konferanszait”, sorozatcikkeit a szerelmi élet, a vallások és mítoszok lélektana, a műélvezet tárgyköréből (436, 443.); melyik az a szépirodalmi lap, amelyben a hittantanítás ellen kétszer is szót emelt? (544.) Mindezekre a szövegben határozott utalás van, tehát az olvasó magyarázatot vár. Mint arra is, ki az „a nagy tudományú Alfa”, „a legszellemebb magyar esztétikusok és lélektudósok egyike”, „a Budapesti Napló fényes pennájú kritikusa”, akivel színügyi vitába keveredik (555.) Mint másutt, lapalji jegyzetben itt is fölvilágosíthattuk volna az olvasót, hogy Csáth ezúttal Alexander Bernáttal vitakozik.

Viszont fordítva: a novellák címe alatti ajánlásokat onnan elhagytam volna, s csak jegyzetben közölném. Ezeknek csak távoli vonatkozásuk van magukkal a novellákkal, az átlagos olvasó előtt → külön magyarázat híján — egyébként sem érthető, tehát inkább zavar. Különösen az ilyen: *Régi levél* — *Vészi Margit asszonynak*. Még úgy érthetné a jámbor olvasó, hogy valóban Vészi Margitnak szól az apokrif levél, s igen csudálkoznék, hogy a megszólítás miért „kedves bátyám uram”?

A szöveggondozás Dér Zoltán filológusi pontosságát dicséri. Egy-két sajtóhibáról nyilván nem ő tehet. Értelemzavarót csak kettőt találtam: a *Palincsay* című novellában *erdő* helyett *redő* van (295.), a *Bauer házassága* címűben pedig *eszméje* helyén *esszéje* (323.).

A magam részéről a második kötetben szereplő *Hosszú baráti levél* című írást elbeszélésnek fogom föl, s az első kötetbe osztanám a megfelelő időrendi helyre.

Végezetül hadd szögezzem le: Csáth Géza életművének ezzel a minden eddiginél gazdagabb, összegező betakarításával a jugoszláviai magyar könyvkiadás, személyesen pedig Dér Zoltán nagy szolgálatot tett a magyar irodalomnak, irodalomtörténetnek, Csáth Géza igazi kultuszának. Nem ismerem az Illés Endre vezetésével működő *Magyar Remekírók* című sorozat szerkesztő bizottságának terveit, nem tudom, Csáth Géza írásait mikor kívánják a magyar klasszikusok e legszínvonalasabb sorozatába illeszteni. De most már ez következik: egyetlen, bibliapapirosú kötetbe fogni az életmű legjavát. Ez a mostani kétkötetes gyűjtemény kiváló alapja lesz a majdaninak. Addig is nélkülözhetetlen kézikönyve a kutatónak, sok szellemi élményt és lelki megrendülést adó olvasmánya az irodalom kedvelőinek. Ennek a sorozatnak most jelent meg három kötete 20. századi magyar elbeszélők műveivel, ugyancsak Illés Endre válogatásában. Csáth Géza arányosan illő terjedelemben, három írásával (*A vörös Eszti*, *Anyagyilkosság*, *A kis Emma*) szerepel bennük. Az utószóban írja Illés Endre: „Válogatásommal bizonyításra törekedtem: újabb kori irodalmunkban a líra mellett a novella mondta ki létünkről a legfontosabb és legforróbb szavakat.”

Csáth Géza életműve a legmeggyőzőbb bizonyság.

PÉTER LASZLÓ

ÉLETÚT ÉS SZEREP TALÁLKOZÁSA

SINKÓ ERVIN: *Szemben a bíróval*. Gondolat, Budapest, 1977.

Nem maradhat visszhangtalan annak az írónak az életműve, akinek a halála után eltelt tíz esztendő alatt három-négy könyv idézi fel alakját olyan erővel, mintha ma is élne. Sinkó Ervin negyedik könyve az idén jelent meg, s nem egy olyan tanulmányhoz juttatja el az olvasót, amely eddig könyv formájában soha nem látott napvilágot. Egyik írása izgalmasabb, mint a másik: nem egy közülök olyan erővel hat az olvasóra, hogy nem tudja letenni a könyvet. E tanulmányok, naplójegyzetek olykor szinte meghökentető mondatai ámulatba ejtik az embert, mert olyan félreértett vagy egyenesen félremagyarázott igazságokat derít fel a múlt mélyrétegei között, amelyek nélkül újraértékelt képet nem alkothatunk magunknak a XVIII., a XIX. század nagy elméiről, reformereiről, és akiknek igazi arcát a romantika vagy a ci-

zellált klasszicista értékelés, az „öt megillető helyretevés” takarja el a szemünk elől.

Sinkó Ervin *Szemben a bíróval* című tanulmánykötete az ilyen és hasonló gondolatok egész halmazát ébreszti fel a befogadóban. A kötet címét viselő naplójegyzete önéletrajzi adalék, mely az *Optimisták* megírása idején vagy valamivel utána született. Ez is, a *Don Quijote útjai* is, a *Sorsdöntő levelek* is úgy hatnak, mintha valami dantei szólítás csengene ki a sorok mögül s hívnak a követésre egy meghatározott, az első pillanatban úgy véljük: jól megjelölt cél felé. De amint elindulunk vele, lépteink többé már nem lehetnek határozottak, kimértek, mert az eredeti ösvényről hirtelen átschap egy másikra, aztán egy harmadikra, negyedikre, minthogyha ebben a kacskaringózásban kifogyhatatlan lenne, és csodálatos: a